

Stepanović Predrag

A magyarországi szerbek történetének rövid áttekintése

Történelmi és nyelvészeti adatok arra utalnak, hogy a honfoglalás utáni Magyarország területén csak Dél-Bánátban és a Szerémség egyes részein éltek számottevőbb szerb népcsoportok, bár egyesek a Bácskában is feltételezik jelenlétüket.¹ A nádorok lajstromában ugyan már 1057-ben találunk egy Rado, majd egy Uroš nevű főurat, egy másik Uroš pedig 1051-ben Pozsony védelménél tüntette ki magát, s a krónikások szerint a szerbek részt vettek a ménfői csatában is (1044) Aba Sámuel oldalán, ezek kilétéről azonban semmi közelebbit nem tudunk.² Amikor II. Béla feleségül vette Uroš szerb fejedelem (nagyzsupán) lányát, Ilonát, a királynő kíséretében újabb szerb urak jöttek Magyarországra. Közülük Beluš bán, a királynő bátyja, egy ideig nádorként igazgatta az országot unokaöccse, a kiskorú II. Géza helyett, s előharcosa volt a magyar–szerb összefogásnak a mindkét országot fenyegető bizánciak ellen.³ Még szorosabbá vált a kapcsolat IV. Béla idejében, akit nemcsak a tatárok ellen segítettek a szerbek három szerémségi főúr, Kreč, Kupiša és Rak vezetésével, hanem „Ottokár ellen is vitézül hadakoztak” (1260), ami magának IV. Bélának IV. Sándor pápához írott leveléből tűnik ki. IV. Béla nemsokára rokonságra is lépett a szerb királyi házzal, ugyanis Katalin nevű unokáját, a majdani V. István lányát I. Uroš király fiához, Dragutinhoz adta feleségül.⁴ Az Anjouk idejében már egyre gyakrabban esik említés az ország déli részein élő szerbekről, de mint királynaszadosokat, ún. sajkásokat, megtaláljuk őket az északabbra fekvő Duna menti állomáshelyeken is.

A szerbek tömegesebb Magyarországra történő betelepődése, illetve betelepítése a törökök balkáni előrenyomulásával függ össze. A Nemanjić-dinasztia kihalása után (1371) részeire hullott ország egyre nehezebben állt ellen a Kis-Ázsiából érkező hódítóknak. Amikor 1371-ben a Marica menti csatában elesetek a déli országrészek uralkodói, területeik vagy közvetlen török uralom alá, vagy vazallusi függésbe kerültek. Így a számtalan népdalban megénekelte Márk királyfi (Kraljević Marko) a szultán vazallusaként még megmaradhatott apja országa, a nyugat-makedóniai területek élén, de halála után két fivére, Dimitrije és Andrijaš Magyarországon keres menedéket. Dimitrije Világos várának kapitánya és Arad vármegye főispánja lett, s itt telepedett le a velük érkező katonanép is.⁵

¹ Kniezsa István, *Magyarország népei a XI. században. Szent István évkönyv*, Budapest, 1938, 367–472.; Dr. Ivan Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1955, 32–33.

² Dr. Juga Velimir, *A magyar szent korona országaiban élő szerbek*, Budapest, 1913, 9–10. Hivatkozással: Thuróczy, *Chronica Hungarorum*, Schwandtner: *Scrip. Ker. Hung.* Tom. I., 109.

³ Perényi József–Arató Endre, *Jugoszlávia története*, Budapest, 1976, 10.

⁴ Dr. Juga Velimir, i. m., 10.

⁵ Dr. Aleksa Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini*, Novi Sad, 1928, 8.

A szerbek magyarországi betelepedésének folyamata a rigómezei csata (1389. június 15., az új naptár szerint június 28.) és a legerősebb szerb „utód-állam”, az ún. Morava menti Szerbia uralkodója, Lázár fejedelem eleste után gyorsult föl. Utóda, Lázárevics István (Stefan Lazarević) kénytelen volt elismerni a szultánt hűbérurának, de Bajazid szultán halála után (1402) sikerült megszabadulnia a vazallusi függőségtől. Ezt követően Zsigmond magyar királlyal lépett szövetségre, akitől hatalmas birtokokat kapott Magyarország különböző területein, elsősorban a Szerémségben és a Bánátban (1404), valamint később pedig (1411) Zsigmond nekiajándékozta Szatmárnémetit, Nagybányát és Felsőbányát az ott található arany- és ezüstbányákkal egyetemben, s még vagy harminc kisebb-nagyobb települést Hajdú, Szabolcs és Bihar vármegyékben, köztük Debrecen városát is.⁶ Ekkor kelt át a szerb betelepülők első igazán nagy hulláma a Dunán és a Száván. Nagy részük a Szerémségben és a Bánátban telepedett le, de egyes csoportjaik a fejedelem északkelet-magyarországi birtokain találtak új otthonra. Ezenkívül Zsigmond átengedte a szerb uralkodónak a Macsói bánóság maradványait, és Belgrád várát, amelyet István székvárosául épített ki.

Az 1426-ban megkötött tatai egyezményben Lázárevics István szerb uralkodó – 1402-ben Bizáncban kapott címe szerint deszpota, s ezt a címet fogják viselni utódai is – „subditus vasallus regni Hungariae”-ként Zsigmondot hűbérurának ismeri el. Zsigmond addigra nemcsak hatalmas birtokokkal, hanem a legmagasabb rangokkal és címekkel is elárasztotta: magkapta az ország első zászlósura címet, s „...ott találjuk a magyarországi kormányzás ‘szereposztásában’ oly nagy jelentőségű Sárkányrend (1408) alapító tagjai közt is”.⁷

A szerbek betelepülésének folyamata ezalatt csak erősödött. A pozsegai ispán 1437-ben egy jelentésében már azt írja, hogy a „...Szerémségnek a Száva és a Duna közé eső (vagyis: keleti) részét nagyobbbrészt rácok lakják”.⁸

Bár Lázárevics István deszpotának, kihasználva a kedvező nemzetközi helyzetet, sikerült országát újra megszilárdítani, s határait a Dunától és a Szávától a Kotori-öbölhöz és a dél-adriai tengerpartig kiterjeszteni, Zsigmond számolt azzal a lehetőséggel, hogy a török túlerő előbb-utóbb elsöpörheti Szerbiát, s az oszmánok akkor közvetlenül Magyarország határain fognak megjelenni. Ezért a tatai egyezményben kikötötte, hogy István deszpota unokaöccse és egyben utóda, Brankovics György (Đurađ Branković) csak azzal a feltétellel kapja meg a deszpota magyarországi birtokait, ha cserébe átengedi a Macsói bánóság várait, köztük Belgrádot is, amelyek ettől kezdve Magyarország végvárainak szerepét játszották.⁹

Amitől Zsigmond tartott, hamarosan be is következett: a törökök 1439-ben bekebelezték Szerbia legnagyobb részét, s csak Belgrád és környéke maradt keresztény kézen. Brankovics György deszpota magyarországi birtokaira mene-

⁶ Uo. Hivatkozással: Thallóczy és Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések levéltára*, Budapest, 1907, 54.

⁷ Szakály Ferenc, *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*, in: *A szerbek Magyarországon*, Szeged, 1991, 11–50. Az idézet a tanulmánykötet 13. oldalán található.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

kült, s példáját számos szerb főúr is követte, ami újabb nagyméretű népmozgást indított el. Erről az újabb betelepedési hullámról sincsenek részletekbe menő adatok, de azt például tudni, hogy a deszpota „...a déli határoktól távol fekvő birtokaira, pl. Debrecen környékére, valamint a világosvári uradalomba is telepített szerb parasztokat, s joggal feltételezhető, hogy határközelibb, szerémségi birtokain is így cselekedett”.¹⁰

Ekkortájt, 1444-ben telepítette át I. Ulászló király az al-dunai Kevéből az ottani, jobbára kereskedelemmel foglalkozó polgárosult szerbeket a mai Ráckeve-re. Szentendrén valamivel korábban, 1428-ban esik először említés szerb lakosságról.

Mint láttuk, Zsigmond szívesen fogadta a betelepülő szerbeket. Részint mert feltöltötték az állandó török betöréseknek kitett déli országrészeket, ahonnan a maradék magyar lakosság menekült, részint mert úgy vélte, hogy haderejüket és a törökök elleni harcokban szerzett tapasztalataikat kihasználhatja az oszmán hódítók visszaszorítására indítandó hadjáratokban. Hasonló viszony uralkodott utódai alatt is. A szerbek ilyen vonatkozásban mégis Mátyás alatt játszották a legnagyobb szerepet.¹¹

Három évvel Brankovics György halála után, 1459-ben elesett a deszpota székvárosa, Szmederevo, s ezzel Szerbia másodszor is, s immár végleg török uralom alá került, ami a menekülők újabb áradatát indította meg Magyarországra felé. Brankovics György unokája, a korábban török alattvaló Vuk Branković – akit a népdalok Zmaj Ognjeni Vuk, azaz Tüzes Sárkány Vuk néven emlegetnek –, 1465-ben átállt Mátyás szolgálatába, s egyik hadvezére lett.¹² Bár Mátyás 1458. decemberi országgyűlése a Brankovićokat megfosztotta az addigra amúgy is megcsappant maradék birtokaiktól, a király most ezek egy részét visszaadta, s a Brankovićok 1490 táján újra az ország huszonöt legnagyobb nagybirtokosa közé tartoztak.¹³ De Mátyás bőkezűen bánt a többi betelepülő szerb előkelővel is. A Jakšić fivérek például „akkora uradalmakkal jutalmazta a Maros mentén, hogy a magyar nagybirtokosok rangsorában alig valamivel szorultak a deszpota mögé”.¹⁴ Hasonló maradt a viszony a Jagellókorban betelepült szerb urakhoz is. Cserébe viszont jóval nagyobb katonai erőfeszítéseket vártak tőlük, mint a magyar uraktól, amit Szentkláray Jenő lelkes túlzással így összegez: „E szerb jövevényekből telik ki nagyobb részben a rettegett fekete sereg is, és közülök származnak a Hunyadi-ház leghűségesebb barátjai, a magyar nemzet vérével és történetével összerokonult bajnokok: a Zápolyák, Szokoliak, Kinizsiek, Thallóczyak, Jaksichok, Zelenák és Tököliek, kiknek nevével lépten-nyomon találkozunk Mátyás győzelmes hadi vállalatainál.”¹⁵ Szakály Ferenc ezt sokkal prózaibban fogalmazza meg, de részletes

¹⁰ Székely Ferenc, i. m., 14.

¹¹ Dr. Szentkláray Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885, 64. és a következő oldalak

¹² Dušan J. Popović, *Srbi u Vojvodini, I–III.*, Novi Sad, 1958–1963, I. 80.; *Istorija srpskog naroda, II.*, Beograd, 2000, 376.

¹³ Szakály Ferenc, i. m., 15.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Dr. Szentkláray Jenő, i. m., 65.

szám adatokkal szolgál az egyes szerb nagyurak állandóan fegyverben álló csapatainak létszámát illetően. Ennél is lényegesebb azonban, hogy az áttelepült szerb tömegek szinte egésze fél-paraszt, fél-katonai életmódra kényszerült, s szükség esetén bármikor hadra fogható volt. „Így aztán egyáltalán nem véletlen – írja Szakály –, hogy a későbbi magyar hadfegyverzet meghatározó elemeinek – a később jellegzetes magyar fegyvernemként egész Európában elterjedt könnyűlovas *huszárságnak*, a sajkákön a Dunát és a Tiszát őrző *naszádos* flotillának és talán a – részben lovon, részben gyalogosan harcoló – irregularis *hajdúságnak* a gyökerei egyaránt a balkáni délszláv milióbe nyúlnak vissza. Legénységük hosszú időn keresztül kizárólag vagy legalábbis nagyobb részben délszlávokból – közülük elsősorban szerbekből – állott, s csak azután ‘magyarosodott’ el, miután a szerbek már nem a magyarok, hanem a törökök oldalán keresték boldogulásukat. Mindebből egyszersmind arra is következtethetünk, hogy a beköltözött szerbség számarányát meghaladó mértékben vette ki részét a 15. századi Magyarország törökellenes küzdelmeiből és ennek arányában vereszeteségeiből is.”¹⁶

Az önkéntes áttelepülés mellett gyakran előfordultak erőszakos betelepítések is. Zsigmond király hadvezére, Ozorai Pipo, más néven Pipo Spano, már 1406-ban és 1407-ben Boszniába vezetett hadjáratai során nagyszámú népességet telepít át Magyarország különböző területeire, elsősorban Krassó és Szeverin megyébe, de egyes vélekedések szerint a Dunántúlnak a Duna–Dráva–Balaton közé eső területeire is. Ezek között egyaránt voltak római katolikusok, görögkeletiek (ortodoxok) és bogumilok. Más vélemények szerint a Dunántúlon nagyobb tömegben csak a török időkben jelent meg a délszláv, elsősorban szerb lakosság.¹⁷ Az erőszakos betelepítések gyakorlata a későbbiekben is folytatódott. Mátyás úgy döntött, hogy a törökök által elhurcolt vagy a törökök elől elmenekült lakosságot ugyanezzel a „török módszerrel” pótolja, s hadvezéreinek azt az utasítást adta, hogy hadjárataik alkalmával török területről telepítsenek át népességet. Amikor egyes vezérei keresztény lelkiismeretükre hivatkozva ezt elutasították, Mátyás a pápától kért feloldozó levelet, amelyet meg is kapott. Ezt követően, vagy ettől függetlenül, az 1480. és 1481. évi hadjáratok során Kinizsi Pál, Vuk Grgurević, Jovan Jakšić és mások ellenkezés nélkül végrehajtották a király kolonizációs politikáját, s az első évben több mint 150 falu (mintegy 50 000 ember) lakosságát telepítették át Dél-Magyarországra, a következő esztendőben pedig 50-60 000 embert hoztak el Kruševac környékéről.¹⁸

Miután Mátyás gyakran hadakozott nyugaton is, a szerb sajkások (királynaszádosok) egy részét a Duna felső folyására telepítette át. Így jöttek létre azok a sajkás telepek, amelyek legészakibb pontja Győr volt. Ezek közül Magyarország mai déli határától észak felé haladva a legismertebbek a következők: Mohács, Baja, Dunaföldvár, Ráckeve, Adony, Esztergom, Komárom és a már említett Győr. Később, 1508-ban Stevan Štiljanović – akit a szerb nép deszpotaként

¹⁶ Szakály Ferenc, i. m., 16–17.

¹⁷ Várady Ferenc, *Baranya múltja és jelenje*, Pécs, 1896. I. 107. és 292.

¹⁸ Dr. Szentkláray Jenő, i. m., 72.; Dr. Aleksa Ivić, i. m., 24.; Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, I., Beograd, 1984 (harmadik kiadás), 412.; *Istorija srpskog naroda*, II., Beograd, 2000, 386.

tisztelt, bár ilyen rangja nem volt – II. Ulászlótól Siklós várát, a drávai hajóhadak központját kapta birtokul.¹⁹

A szerb főurak, birtokuk nagyságának megfelelően, részt vettek az ország politikai életében, az országgyűlés munkájában, s az ezzel járó csoportküzdelmekben is. Valós vagy vélt érdekeiknek megfelelően álltak az egyik vagy másik oldalra. Így például a Mátyás halála után beállt bizonytalan helyzetben, mint Szentkláray írja: „A naszádosok patrónusai, a szerb urak, szintén meghasonlottak egymás közt, s különböző táborokban lobogtatják zászlaikat. Brankovics György deszpota és testvére János, a Mátyás által kiválóan kegyelt Vuknak fiai, a nagy király halála után Maximilián pártjára álltak. Ugyanakkor Kinizsi Pál, a Zápolyák, a Báthoriak, de sőt még a nagyjában szerbekből álló fekete sereg is, az időközben megkoronázott Vladiszlav mellett harcolnak.”²⁰

A törökök fokozatos előnyomulásával a magyarországi szerbek helyzete egyre bizonytalanabbá vált, s az erős központi hatalom híján gyakran a saját külön harcukat voltak kénytelenek megvívni az oszmán túlerővel. Megfelelő központi támogatás híján 1521-ben azonban már nem tudták megakadályozni a Szerémség földülését. Mivel a király 1526-ban sem küldött jelentősebb erőt a Szerémség védelmére, a terület szerb lakossága tömegesen menekült a Bácskába és a Maros vidékére. Veszteségeik ellenére a szerbek mégis részt vettek a mohácsi csatában, mégpedig a sajkások parancsnoka, Radič Božić és Pavle Bakić vezetésével. Ez utóbbi csak az előző év, 1525 decemberének utolsó hetében jött át családjával és embereivel török területről Magyarországra, s Bakics Pál néven írta be a nevét a magyar történelembe. A szerbek nagyobb része azonban, úgy tűnik, Zápolya seregében volt, s azzal együtt távol maradt az ütközettől.

A mohácsi vereség utáni polgárháborúban a szerb főurak is aktívan részt vettek, egyesek Zápolya, mások Ferdinánd oldalán, nemegyszer változtatva pártállásukon. Ezúttal azonban a fő tényezőt a szerbek közül nem ők, hanem egy az ismeretlenség homályából fölbukkant személy, a magát a bizánci császárok leszármazottjának hirdető Jovan Nenada, azaz Cserni Jován, a „Fekete Ember”²¹ jelentette. Jován, az önjelölt „cár”, rövid időn belül maga köré gyűjtötte a hirtelenjében földönfutóvá lett dél-magyarországi szerb tömegeket, s pillanatok alatt ütőképes hadsereget kovácsolt belőlük. Gyors csapásokkal megtisztította az egész Bácskát a törököktől, visszafoglalta Szabadka várát, majd megszállta a Szerémség és a Bánát egy részét is. Hadserege a legszerényebb becslések szerint 10 000 főt számlált, de II. Lajos özvegye, Mária királyné egy 1527 áprilisában kelt levelében Jován „cár” 15 000, május 30-i levelében pedig már 30 000 katonájáról ír. Lehet, hogy az özvegy királyné számadatai eltúlzottak, de ha figyelembe vesszük, hogy a szerb főurak, Stevan Berislav deszpota – aki horvát nemzetiségű volt, s házasság útján vált szerb deszpotává –, Marko Jakšić, a Bakić fivérek, Radič Božić, vagy Petar Petrović, a Zápolyák „főhadvezére”,²² saját számottevő haderejükkel távol tartották magukat Jován

¹⁹ Várady Ferenc, i. m., 104.

²⁰ Dr. Szentkláray Jenő, i. m., I. 104.

²¹ Dr. Aleksa Ivić, i. m., 70.

²² Dr. Szentkláray Jenő, i. m., 151.

„cártól”, sőt ellenségesen viseltettek vele szemben, elképzelhetjük mekkora haderőt képeztek összességükben a magyarországi szerbek Mohács után.

Jován előbb Zápolyának ajánlotta föl szolgálatait, aki ezt örömmel fogadta, s a jelek szerint bizonyos autonómiát is ígért a szerbeknek. Később azonban, amikor Jován a hatalmát kezdte kiterjeszteni a Délvidék Duna és Erdély közötti részére, s Erdélybe is betört, az ottani Zápolya-párti magyar és szerb urak el-lene fordultak. Ezt a fegyveres összecsapásokhoz vezető ellentétet használta ki Ferdinánd, és sikerült maga mellé állítania Cserni Jovánt, aki nevében fölvette a küzdelmet a János-párti tiszántúli és erdélyi magyar nemesi erőkkel. „Jellem-ző Jován hadának erejére és szervezettségére – és egyben a benne rejlő távlati lehetőségekre is –, hogy a környék (parasztkontingensekkel megerősített) úri hadai csak a harmadik összecsapásban tudtak rá döntő vereséget mérni, s vél-hetőleg akkor is csak azért, mert a vezér Szegeden súlyosan megsebesült egy lövéstől. Miután meggyilkolták, fő nélkül maradt hada széthullott.”²³

Cserni Jován mozgalmának több következménye is volt. Egyrészt a magyar-or-szági szerbek Stevan Štiljanović siklósi kapitány egy jó évtizeddel korábbi próbálkozása után most követeltek másodszor maguknak autonómiát, ami a későbbiekben újra meg újra föl fog vetődni. Másrészt, Jován szétvert hadának jelentős, egyesek szerint nagyobbik része visszaköltözött a Szerémségbe, s ott török fennhatóság kerülve, a későbbiekben a török oldalon harcolt. A többiek megoszlottak: vagy a Zápolya szolgálatában álló Radič Božić seregébe álltak be, vagy a Ferdinánd-párti szerb urak, elsősorban Pavle Bakić fegyvereseihez csatlakoztak. Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként a szerbeket egyaránt megtaláljuk a magyar végvárrendszer Szlavóniától a Balato-nig húzódó láncolatában, a bánáti és dél-erdélyi végeken, ugyanakkor ők alkot-ják a török végvárak nagy részének legénységét is. Ettől kezdve tehát egymás ellen harcolnak, aminek egyik bizarr, de logikus bizonyítéka, hogy a magyar és a török végvárak között a levelezés igen gyakran szerb nyelven folyt.

Amikor Magyarország déli és középső területei végképp török uralom alá kerültek – vagyis a három részre szakadt ország idején –, a szerbek túlnyomó többsége is török alattvalóvá lett, s korábbi ellensége oldalán vett részt a har-cokban. Ez alól kivételt képeztek az erdélyi szerbek, még inkább a Nyugat-Szla-vóniában és Horvátország keleti peremén letelepedettek, valamint a krajinaiak, akikből az osztrák hadvezetés egy erős határőrövezetet hozott létre. Rajtuk kívül csak a Duna északi folyása mentén, például a Komáromban letelepedett szerbek maradtak folyamatosan keresztény fennhatóság alatt.

Miután az ország déli és középső részeinek lakossága az állandó harcok során erősen megritkult, a törökök igyekeztek újabb telepítésekkel pótolni a birtokaik megműveléséhez szükséges munkaerőt. De a keresztény parasztok, az úgynevezett rája mellett szép számmal érkeztek török fegyveres szolgálatba

²³ Szakály Ferenc, i. m., 20. – Dr. Aleksa Ivić leírása szerint, miután egy orvlövész Szegeden súlyosan megsebesítette Jovánt, emberei elvitték a Zenta közelében levő Tornyosra, s ott elhelyezték egy házban. A ház tulajdonosa, látván, hogy Jován önkívületben fekszik, s csak néhány embere maradt mellette, titokban elment Szabadkára, s jelentette Török Bálintnak a történeteket. Török Bálint lovasaival azonnal Tornyosra sietett, levágatta a haldokló, vagy talán már halott Jován fejét, Szabadkára vitte, majd elküldte Budára Zápolyának. (i. m., 80–81.)

szegődött keresztények is. A török hadszervezett, legtipikusabb keresztényekből álló alakulatai a martalócegségek voltak.²⁴ A XVI. században a martalócok között csak elvétve találunk muzulmán neveket, a XVII. században a muszlimok számaránya ezekben az alakulatokban egyre nő, míg a török uralom utolsó évtizedeiben, amikor a keresztények a megváltozott erőviszonyok következtében, azaz felszabadulásuk reményében, egyre inkább a császáriakhoz húztak, s a törökök számára megbízhatatlannak váltak, a muzulmánok túlsúlyba kerültek ebben a fegyvernemben is. A martalócok és egyéb keresztény fegyveresek a Balkán minden vidékéről érkeztek, de a jelek szerint a boszniai és hercegovinai elem túlsúlyban volt köztük. Ez alighanem azzal is magyarázható, hogy a magyarországi hódoltsági területeket uraló pasák és bégek az adott korban leggyakrabban a boszniai és hercegovinai muzulmán hitre tért, azaz eltörökösödött szerbekből kerültek ki. Hogy ez így legyen, arról a hercegovinai kisenemesi családból származó Mehmed Sokolović – Szokoli Mehmed – nagyvezír külön gondoskodott. Nem lehet véletlen az sem, hogy éppen az ő „uralkodása” idején – mert a Szigetvárnál elhunyt Szulejmánt követő gyengekezű szultánok helyett valójában ő irányította a birodalmat – kértek és kaptak az észak-dalmáciai Dragović kolostorból érkező szerb szerzetesek engedélyt unokaöccsétől, Musztafa Sokolović budai pasától a grábóci kolostor megalapítására.²⁵ Musztafa pasa fermánja, amelyben a kolostoralapításhoz hozzájárulását adja, 1585-ben kelt, a kolostor pedig a mai napig áll és működik a Tolna megyei Grábócon, Bonyhád közelében.

A martalócok eleinte csak meghatározott ideig tartó határőrszolgálatra érkeztek, később azonban már a családjukat is magukkal hozták, s végleg letelepedtek szolgálati helyeiken. Így például jelentős létszámú martalóctelepülés alakult ki Pesten, Siklóson, Vácott, Gyulán, Temesváron, és még egy sor hódoltsági városban. Parancsnokaik kisebb földbirtokokat, timárokat is kaptak.²⁶ A dinári területekről – Boszniából, Hercegovinából, a mai Crna Gora (Montenegró) keleti, északkeleti részeiről, az ún. Hegyekből érkező martalócok a jelek szerint leginkább Baranya, Somogy és Tolna megye területén telepedtek le. Egy 1577-ből származó adat szerint a szigetvári, siklósi, babócsai és pécsi martalócok, családjukkal együtt, a Drina, Lim és Neretva folyók forrásvidékéről, a Piva és Tara folyók közéről, azaz nagyjából a mai Szerbia, Hercegovina és

²⁴ A martalóc a görög *armatolosz* szóból származik. A martalócok eredetileg a Török Birodalom belső részein keresztényekből verbuvált rendfenntartó erők, afféle pandúrok voltak. Később azonban a végeken katonai szolgálatot teljesítettek, a várőrségek egy részét alkották. Feladatuk többek között az ellenség állandó nyugtalanítása, hadjáratok előtt az ellenséges területek pusztítása volt. Innen rossz híreik. Egy német utazó leírása szerint Földváron (nyilván Dunaföldvállról van szó) egy tucatnyi református magyar martalóccsalád élt, s Baranyában egy egész református martalócfalut talált.

²⁵ Mehmed Sokolović – Szokoli Mehmed – hatalmát és diplomáciai ügyességét példázza az is, ahogy a franciákkal, osztrákokkal és oroszokkal szemben sikerült elérnie, hogy a megüresedett lengyel trónra a szultán vazallusa, Erdély fejedelme, Báthori István kerüljön. Erről bővebben: Radovan Samardžić, *Mehmed Sokolović*, Beograd, 1971, 458–465.

²⁶ Milan Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967, 61–62. és 75–78.

Crna Gora hármás határáról származtak.²⁷ Ugyaninnen származhattak azoknak a Mohács környéki szerb falvaknak a lakói is, amelyeket 1626-ban egy török utazó felsorol, míg magáról Mohácsról azt írja, hogy lakossága „törökökből, kálvinista magyarokból, pravoszláv szerbekből, s kisebb részben katolikus bosnyákokból (Bosnesi Cattolici) áll”.²⁸ Ezek az adatok teljesen összezsengenek azzal a ténnyel, hogy a baranyai és a Tolna megyei szerbek a mai napig is a kelet-hercegovinai nyelvjárás különböző tájszólásait beszélik.

Ha számadatokkal nem is szolgálhatunk, annyi bizonyos, hogy Magyarország hódoltsági területein nagy létszámú szerb népesség élt. A Török Birodalom gyengülésével ezek egyre inkább Bécstől várták szabadulásukat, s ehhez igyekeztek tevőlegesen is hozzájárulni. Így például a rövid ideig török kézen levő Győr visszavételénél a helyőrség egy részét képező szerb martalócok összejátszottak az ostromlókkal, s megnyitották előttük az egyik kaput.

Ilyen volt a helyzet, amikor Bécs utolsó és megint csak sikertelen ostroma után (1683) megkezdődött Magyarország felszabadítása. Az események gyorsan peregtek: 1686-ban a császáriak bevették Budát, 1688-ban Belgrádot, ezt követően elfoglalták Ništ és Skopljét, s Szaloniki felé törtek előre. A hadműveletekben ekkor már részt vettek a szerbiai felkelők is, akiket nemcsak a Bécs megbízásából ügyködő Đorđe Branković (Brankovics György) gróf, az erdélyi szerb metropolita öccse, hanem maga Arsenije Čarnojević peći (ipeki) pátriárka is a törökök elleni harcra szólított. A végső cél most már a Balkán teljes felszabadítása volt. Természetesen nem úgy, ahogy azt Brankovics gróf elképzelte, aki egy „illir” vazallus államot akart létrehozni, amely csak lazán kötődött volna Bécshez, hanem közvetlen osztrák uralom alatt.²⁹ Ausztria ilyen gyors terjeszkedése természetesen nem tetszett a franciáknak, ezért megtámadták Németországot a Rajnánál. Az osztrák hadvezetés kénytelen volt csapatai nagy részét átirányítani a nyugati hadszíntérre, s ezzel a balkáni erőviszonyok a törökök javára változtak meg. A kisszámú osztrák katonaság, a szerb, kisebb részben albán és bolgár felkelők képtelenek voltak ellenállni az ellentámadásba lendült törököknek, s a korábban elfoglalt várak egymás után estek el. Amikor a janicsárok már Priština környékét pusztították, a prizreni szerb felkelő hadtest, s vele együtt Arsenije Čarnojević pátriárka, észak felé vonult vissza. Őket követte a törökök bosszújától rettegő nép egy része is. Félelmük jogosnak bizonyult, mert a törökök a krími tatárokat küldték rá Dél-Szerbiára, akik iszonyatos vérfürdőt rendeztek Koszovóban, Metohijában és más tartományokban.

A menekülők, akikhez menet közben egyre többen csatlakoztak, Belgrádnál gyülekeztek. Innen intéztek levelet Lipót császárhoz, kérvén, hogy mielőtt

²⁷ Stjepan Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953, 130.

²⁸ Olga Žirojević, *Carigradski drum od Beograda do Budima u XVI i XVII veku*, Novi Sad, 1976, 137.; Stjepan Pavičić, i. m., 129. Pavičić egyébként kiváló munkájában itt egy kis csúsztatást enged meg magának, amikor a mai helyzetet visszavetítve a „Bosnesi Cattolici” kifejezést katolikus horvátoknak fordítja.

²⁹ Branković gróft terveinek kitudódása után az osztrákok letartóztatták, s rövid bécsi fogság után a csehországi Heb várába száműzték, ahol a szerb történelem és emlékiratai megírásával töltötte hátralevő éveit, 1711-ben bekövetkezett haláláig.

átlépnék országa határát, biztosítsa számukra mindazokat a jogokat, amelyeket az Oszmán Birodalomban élveztek. Miután megkapták a biztosítékokat vallásuk szabad gyakorlására, az egyházi autonómiára, ami a Habsburg Birodalom területén a nemzeti egységet biztosította számukra, 1690. szeptember végén és október első napjaiban a menekülők átkeltek a Száván és a Dunán, s megindultak észak felé. Ez volt a szerbek úgynevezett „nagy bevándorlása” Magyarországra.

A bevándorlók számát illetően a vélemények meglehetősen különbözőek: egyesek 60-70 ezerről, mások 200 000 főről beszélnek. A régebbi magyar történészek általában 30-40 000 családról tudnak. A bevándorlók eltelepíttek Baranyát, Tolnát és Somogy megye egyes részeit, s a Duna mentét egészen Szentendrétig. Később azonban a dunántúli hatalmas tömegeket igyekeztek áttelepíteni a Bácskába, a Maros mentére és Bánát északi területeire. A dunántúli részeken, úgy tűnik, jobbra csak azok maradtak, akik már a török időkben is itt éltek. Ezt támasztják alá a nyelvjárási adatok is.

Az újonnan jött bevándorlók száma, ha a legmerészebb becsléseket vesszük is figyelembe, eltörpült azokhoz a szerb tömegekhez képest, amelyeket már korábban itt találtunk. Annak, hogy mégis „nagy bevándorlásról” beszélünk, részben lehet az az oka, hogy egyetlen hullámban jött be ekkor létszámú ember. De ez a bevándorlás talán inkább politikai értelemben volt „nagy”. A szerbek Mátyás és utódai idején deszpotáik vezetése alatt önálló politikai tényezőként képviselték Magyarországon. Ez az állapot a központi hatalom gyengülése miatt már a Mohácsot megelőző évtizedben kezdett megváltozni, a török időkben pedig politikailag teljesen szétesett a magyarországi hódoltságban élő szerbség. Valamelyest javított ugyan a helyzeten, amikor Makarije (megint csak Sokolović) pátriárka 1557-ben (vagy az azt követő években) Budán, Pécsen, Szegeden, Aradon, Temesváron, Versecen és a szlavóniai Orahovicában szerb püspökségeket hozott létre, de ezek nem voltak kellőképpen hatékonyak az itteni szerb népesség egyben tartásában. Most a pátriárkával az élen lényegében Magyarországra került annak az egyházi szervezetnek a központja, amely a szerb államiság megszűntével a népet összefogó politikai erő is volt. Ennek, valamint a Lipót császártól és utódaitól kapott privilégiumoknak köszönhetően, a szerbek újra önálló politikai faktorként léptek föl Magyarországon.

Magyarország felszabadítását követően a római katolikus klérus, Kollonich érsekkel az élen, minden eszközzel igyekezett az itt élő szerbeket katolizálásra, vagy – első lépésben – legalábbis Rómával egyházi unióra kényszeríteni. A fentebb felsorolt hét szerb püspökség a török időkben a pécsi pátriárkának volt alárendelve, a harcok során azonban ez a kapcsolat megszakadt, s a felszabadított Magyarországon magukra maradt egyházi vezetők egy része kezdett megtörni a jezsuiták nyomása alatt. Egyesek alá is írták az unióról szóló egyezményt, mások ígéretet tettek rá, hogy megteszik. A Pécsi Szerb Egyházmegye vezetői 1690 januárjában a pécsi jezsuiták templomában írták alá az unióról szóló okmányt, egyes helyeken pedig ez már korábban megtörtént. Az unió gyakorlati megvalósítását azonban megghiúsította a „nagy bevándorlás” és Čarnojević pátriárka szívós harca a privilégiumok kibővítéséért és az unió ellen. Lipót császárnak szüksége volt a szerbekre, mert a háború a törökökkel még korántsem ért véget, ezért kedve ellenére újabb és újabb előjogokat biztosított

a számukra, illetve engedményeket tett nekik. Ezekre hivatkozva a pátriárka leváltotta az uniót elfogadó (ma köznyelven úgy mondanánk, a görög katolikus vallásra áttért) főpapokat, helyükre újakat nevezett ki, s ezzel gyakorlatilag megsemmisítette az uniót, kivéve Horvátország és Szlavónia egyes részein, ahol a folyamat már korábban elkezdődött, s mélyebb gyökereket eresztett. Várady, Baranyára vonatkoztatva, joggal írja a következőket: „Maga az unió azonban csak részben ment teljesedésbe; mert semmi adatunk nincs, hogy a pécsi bosnyákokon kívül mások is áttértek volna. Az unió teljes sikerét Csarnojevics Arzén ipeki pátriárkának 30 ezer ószerbiai és albániai szerb családdal 1690. aug. havában bevándorlása hiúsította meg, kiknek jó része Baranyában s a Duna mentén Szent-Endréig telepedett meg.”³⁰

Arsenije Čarnojević pátriárka és a vele érkezettek úgy gondolták, hogy magyarországi tartózkodásuk csak ideiglenes, s az osztrákok segítségével előbb-utóbb kiűzhetik hazájukból a törököt és visszatérhetnek szülőföldjükre. Az Ausztria és Törökország között 1699-ben megkötött karlócai béke azonban megpecsételte sorsukat. Lassanként rájöttek, hogy tartós tartózkodásra kell berendezkedniük, s ha fenn akarnak maradni, úgy önálló nemzettestként beépülniük az ország társadalmába. Ez a folyamat a XVIII. század során gyakorlatilag végbe is ment.

A magyarországi szerbek viszonylagos önállóságának megőrzését, s ugyanakkor integrálódásukat két dolog segítette elő: a már említett egyházi autonómia és a karlócai békekötést követően a drávai, al-dunai, tiszai és marosi határőrvidék megszervezése a Hadi Tanács részéről. A határőrvidék lakossága mentesült a földesúri, állami és egyházi adóktól, cserébe viszont bármikor mozgósítható volt nemcsak a török ellen, hanem a birodalom bármely ellenségével szemben is. A határőrök a maguk területén vámmentességet élveztek, ami a szerb kereskedőréteg megerősödéséhez vezetett. Természetesen nem minden szerb kapta meg a határőr-státust, sokan jobbagysorba süllyedtek, ami gyakran elégedetlenkedésekhez, lázadásokhoz vezetett. Egy ilyen lázadásról tudunk például Baranyában, közvetlenül a Rákóczi-szabadságharcot megelőzően.

A Rákóczi-szabadságharc nagy dilemma elé állította a szerbeket. Eleinte úgy látszott, hogy Rákócziéknak sikerül maguk mellé állítaniuk a szerb tömegeket – ezen különösen Bercsényi munkálkodott –, a megegyezési kísérletek azonban csakhamar kudarcba fulladtak. Ennek egyik epizódja volt az az eset, amikor a baranyai szerb fölkelők küldöttségét egy kuruc csapat, tévedésből, fölkoncolta. Ezek a kurucok korábban Jovan Monasterlija sajkásaival ütköztek meg, s nem tudván a küldöttség érkezéséről, csak annyit konstataáltak, hogy „jönnek a rácok”, s nekik estek. Ezek után a baranyai szerb fölkelőkkel többé nem lehetett tárgyalni. Ennél azonban lényegesebb, hogy a szerbek vezetői megérezték, hogy a kuruc mozgalom nagyon korán elveszítette népi jellegét, s nemesi fölkeléssé változott. Márpedig a magyar nemesség ellenezte a szerb privilégiumokat, különösen pedig a határőrvidék kivonása a vármegyék fennhatósága alól váltotta ki nemtetszését. Így a szerbek, elsősorban a határőrök, túlnyomó többségükben a császár oldalán kötelezték el magukat. De a csá-

³⁰ Várady Ferenc, i. m., I. 105.

száriak is gyakran ellenségesen bántak a szerb lakossággal, ami nemegyszer fegyveres konfliktushoz vezetett köztük. Egy ilyen eset után a Somogy és Tolna megyei szerbektől az osztrák hatóságok beszédtek a beszédhető fegyvert, amit Vak Bottyán ki is használt: betört a szerbek lakta dunántúli területekre, s iszonyatos vérfürdőt rendezett. A Balaton–Sió–Duna–Dráva közötti területeket egyes német térképek Ratzenlandként jelölték, s a kurucok is Rácországként emlegették. Ennek a „Rácországnak” a pusztulásáról az 1708. szeptember 2-i kölesdi csatát megéneklő kuruc nóta így tudósít:

„Az Sió berkétől föl Simontornyáig
Lón nagy sivalkodás.
Megégett Rácz-ország, megmaradt három ház,
Elesett négy ezer, megmaradt három száz.”³¹

S valóban, Somogy, részben Fejér és Tolna megye etnikai képe a Rákóczi-szabadságharc végére teljesen megváltozott. Az életben maradt szerbek nagy része délebbre húzódott, Baranyáig, a Szerémségig, Szlavóniáig. Egyes családok korábbi lakhelyéről gyakran a mai napig tanúskodik előnevük, mint pl. Agardanin (Agárdi), Perkatlić (Perkátai) stb.

A szerbek beilleszkedése a magyar társadalomba a továbbiakban sem folyt zökkenőmentesen és konfliktusok nélkül, de azért folyamatosan haladt előre. Már Arsenije Čarnojević pátriárka is több ízben megkísérelte kieszközölni Bécstől az engedélyt szerb iskolák, egy nyomda és más kulturális intézmények létrehozására – így például 1698-ban Dunaszekcsőn szeretett volna megnyitni egy gimnáziumot –, kérelmeire azonban rendre nem érkezett válasz. Valamiféle szerb iskolahálózat mégis meglehetősen korán kezdett kialakulni. Így Baján már 1695-ből van híradásunk egy szerb iskoláról, Mohácson 1703-ból, míg a XVIII. század húszas és harmincas éveiben már valóban kialakult iskolahálózatról beszélhetünk, amelynek csúcsát – egyfajta főiskolaként – az 1726-ban alapított karlócai „Latin Iskola” képezte, de nyíltak tanítóképzők, papi szemináriumok és teológiák is.

Ugyanakkor folyt a szerbek elvándorlása is Magyarországról, különösen azt követően, hogy 1746-ban elkezdődött a Maros és Tisza menti határőrvidék felszólata, a Duna és Száva menti határőrezredek pedig az osztrák hadsereg reguláris egységeivé igyekeztek átszervezni. A határőrtisztek egy jelentős része, s velük a jobbágysorba süllyedéstől tartó egyszerű határőrök meglehetősen nagy tömege – korábbi túlzó becslések szerint száz-kétszáz ezer, az újabb kutatások alapján mintegy tizenöt-húsz ezer szerb – ekkor kivándorolt Oroszországba, ahol Mirgorod környékén létrehozták az Új-Szerbia, a Donyec és mellékfolyói vidékén pedig a Szlaveno-Szerbia elnevezésű telepeiket, s ettől kezdve az orosz hadsereg alakulataiként harcoltak Lengyelországtól a Kaukázusig.³²

A magyarországi szerbség életében jelentős változást hozott a polgárság fokozatos megerősödése. Ez a polgárság egyre inkább beleszólást követelt a

³¹ Kardos Albert, *A kuruczvilág költészete*, Budapest, 1897, 59. A kölesdi harcra.

³² Erről bővebben: *Piscsevics orosz tábornok vándorlásai és kalandjai*. Saját elbeszélése. A szláv eredeti után közli Huszár Imre, Budapest, 1904

politikai és kulturális életbe is, s az egyház lassanként kénytelen volt engedni korábbi egyeduralmából. Ez különösen az 1790. évi temesvári kongresszuson jutott kifejezésre, ahol a politikai jogok mellett kifejezetten polgári szabadságjogokat is követeltek a küldöttek. Mindez nemcsak a szerb polgárság gazdasági megerősödésével, hanem még inkább a felvilágosodás, azon belül a jozefinizmus eszméinek terjedésével függ össze. A kulturális élet területén a változások és az eszmei-szellemi hatások a legkifejezettebben talán az önálló nyomdáért és sajtóért folytatott küzdelemben nyilvánulnak meg. Míg Komárom, Buda, Szeged, Hódmezővásárhely, Székesfehérvár, s főként Szentendre, délebbre pedig Újvidék, Karlóca stb. pompás barokk templomai, vagy a szentendrei Fő tér és környéke polgárházai elsősorban gazdagságról, igényességről és ízlésről tanúskodnak, addig a napilapok, folyóiratok és könyvkiadás igénye a polgárság részéről már olyan vonás, amely karöltve jár a felvilágosodás eszméinek terjedésével.

Miután Szerbia még a XIX. század elején is török uralom alatt volt, a magyarországi szerbség mintegy másfél évszázadon át az egyetemes szerb kultúra letéteményesének szerepét töltötte be. Előbb Bécsben (1770-től), majd a Budai Egyetemi Nyomdában jelent meg a szerb kiadványok legnagyobb része, s a bécsi Serbskija novini (1791) és a Slavenno-Serbskija Vjedomosti (1792) című újságok megszűnte után a napisajtó központja is Pestre tevődött át. Pesten alakult meg az első szerb tudományos társaság, a Matica srpska, s itt jelent meg folyóirata is, a Letopis Matice srpske (1826). Szerbia részleges önállósodása után (1815) a magyarországi szerbség kulturális központjai is délebbre tevődtek. A Matica srpska 1864-ben Újvidékre költözött, ahol a mai napig is működik, s továbbra is kiadja Pesten alapított folyóiratát.

A kiegészítés kori magyarországi szerbség társadalmi összetételéről Szakály Ferenc a következőket írja: „Bár a szerbeknél rendkívül magas volt az őstermelésből élők aránya (77%, aminél csupán a kárpátukránoknál és a románoknál volt magasabb), ez azonban nem feltétlenül a visszamaradottság, hanem inkább (...) a rendkívül kedvező adottságok jele volt. Az összes magyarországi nemzetiség közül csupán a szerbeknél alakult ki számottevő nagy- és középbirtokos réteg, valamint kereskedőpolgárság, szinte teljesen hiányoztak viszont az ipari középrétegek. Az értelmiség számarányát tekintve is a szerbek vezetnek; e téren csak a 'külön klasszist' képviselő magyarok előzték meg őket, a németekkel már egy szinten állottak. Különösen sok szerb működött a szabad pályákon és a közszolgálatban.”³³

Szerbia fölszabadulását és gazdasági megerősödését követően, mintegy a XIX. század közepétől, kulturális téren is az anyaország veszi át a vezető szerepet. A szerbiai kulturális élet megszervezésében jelentős szerepet játszottak a Magyarországról áttelepült szerbek, mint például a bajai születésű Joakim Vujić, az első szerbiai színházak létrehozója, vagy az író és költő Jovan Sterija Popović, a szerbiai iskolarendszer egyik megszervezője.

Amikor a kiegészítés után Magyarországon kialakult a pártrendszer, a nemzetiségi politikusok nem tagolódtak be a magyar pártstruktúrába, hanem létrehozták saját szervezetüket. A szerb pártok közül elsősorban a Svetozár

³³ Szakály Ferenc, i. m., 42.

Miletić újvidéki polgármester vezette *Szerb Nemzeti Liberális Párt*, majd ennek felbomlása után (1884) Jaša Tomić *Szerb Radikális Pártja* játszott meghatározó szerepet.³⁴ A szerbeknek eleinte 7-8 képviselőjük volt a magyar parlamentben, számuk később azonban fokozatosan csökkent.

A magyarországi szerbek életében döntő fordulatot hozott az első világháború és az azt lezáró versailles-i béke. Túlnyomó többségük a Jugoszláviához csatolt területekkel együtt az újonnan létrehozott délszláv állam határai közé került. A megkisebbedett Magyarország területén maradtak ugyanakkor az úgynevezett *optálás*ok során telepettek át nagy számban a Szerb–Horvát–Szlóven Királyságba, a későbbi Jugoszláviába. Baranya és Tolna megyéből például számos falu teljes szerb lakossága elköltözött, másutt csak töredékük maradt.

Ma Magyarországon a szerbek három különálló területen élnek: Buda és Pest tágabban vett környékén, a Bánátban és a Maros mentén, valamint Baranyában, illetve egyetlen településen Tolna megyében. Ezen kívül csak a Bács-Kiskun megyei Hercegszántón találunk szerbeket. Ezek a területek nyelvjárásilag is különböznek egymástól.

Valamennyi szerb nyelvjárás egyetlen nagy csoportba, az úgynevezett *što* nyelvjáráscsoportba tartozik. Ezt azért kell leszögezni, mert korábban, amíg egységes szerb-horvát irodalmi nyelvről beszéltünk, három nyelvjáráscsoportot különböztettünk meg: a *što*, a *ča* és a *kaj* nyelvjáráscsoportokat. Az elnevezések a *mi*, *mit* kérdő névmás különböző alakjai alapján keletkeztek. A *ča* és a *kaj* nyelvjárásokat beszélő népcsoportok azonban csak a horvátoknál találhatók, ezért volt fontos kihangsúlyozni a szerbekre vonatkozó fenti megállapítást.

A *što* nyelvjáráscsoport egyes nyelvjárásainak meghatározása két alapvető kritérium alapján történik. Az egyik a hangsúlyrendszer, a másik az *összláv jat* magánhangzó reflexe.

A szerb nyelvterület nagy részén a nyelvtörténeti változások során a régi szláv hangsúly elmozdult a szó eleje felé, s az eső hangsúlyokból emelkedő hangsúlyok lettek. Azoknál a szavaknál, ahol a hangsúly a szó elején volt, ilyen elmozdulás nem következhetett be, s ott megmaradtak a régi eső hangsúlyok. Ha a szótag rövid, rövid hangsúlyról, ha hosszú, hosszú hangsúlyról beszélünk. Így alakult ki a négy hangsúlyú rendszer, amely rövid eső, hosszú eső, rövid emelkedő és hosszú emelkedő hangsúlyokból áll. Ahol ez a hangsúlyrendszer kialakult, ott *új-što* nyelvjárásokról beszélünk, azokat a nyelvjárásokat pedig, ahol csak részben alakult ki, vagy egyáltalán nem történt ilyen irányú nyelvi változás, *régebbi* vagy *régi što* nyelvjárásoknak nevezzük. A mai szerb irodalmi nyelv az *új-što* nyelvjárások alapján jött létre.

Ami az *összláv jat* magánhangzót illeti, azt a nyelvjárások három különböző módon helyettesítették. Ha a hosszú *jat* reflexe *ije*, a rövidé pedig *je*, akkor *ije-ző* (ha nagyon precízek akarunk lenni, akkor *ije-ző/je-ző*) nyelvváltozatról beszélünk. Ha ez a reflex *e*, akkor a nyelvváltozatot *e-zőnek*, ha *i*, úgy *i-zőnek* nevezzük. Példákkal megvilágítva: széna – *sijeno*, *seno*, *sino*; leány – *djevojka*, *devojka*, *divojka*. Az *i-ző* változat leginkább a *što* nyelvjárásokat beszélő horvát

³⁴ Uo.

népcsoportokra – boszniai katolikusokra, bunyevácokra, sokácokra stb. – jellemző, míg a szerbeknél csak egy kis területen, Nyugat-Szerbiában, a Drina mentén fordul elő.

A mai szerb irodalmi nyelv atyja, Vuk Karadžić a kelet-hercegovinai eredetű, de egész Boszniában, Nyugat-Szerbiában, Montenegró egy részén is elterjedt, a horvátországi szerbek által is beszélt *ije-ző* nyelvjárást választotta az irodalmi nyelv alapjául, s ebben olyanok is követték, akik *e-ző* nyelvterületről származtak. Idővel azonban ez megváltozott, részben mert a gazdaságilag erősebb, s ebből kifolyólag kulturálisán is fejlettebb területeken az *e-ző* változat dominált, még inkább pedig azért, mert a korábbi szerb irodalmi nyelv, amelyen a XVIII. századi és XIX. század eleji nem kisszámú, esetenként kifejezetten színvonalas mű íródott, az *e-ző* változatot használta. Vuk Karadžić megengedő volt, s bár nem mondott le a kelet-hercegovinai *ije-ző* változatról, elfogadta a *šumadija-vajdasági e-ző* nyelvjárást is mint az irodalmi nyelv egyik alapját. A mai szerb irodalmi nyelvben ez a két változat egyenrangúként használatos, a gyakorlatban pedig ez a kettősség úgy valósul meg, hogy Szerbiában az oktatásban, a sajtóban az *e-ző* változat kerekedett felül, míg a boszniai, hercegovinai, crna-gorai (montenegrói) és horvátországi szerbek az *ije-ző* változatot használják. Az írók úgy írnak, ahogy akarnak.

A magyarországi szerbek – két település kivételével – az *új-što* nyelvjárások különböző tájszólásait beszélik. Vegyük ezeket sorra.

A Bánát magyarországi részén, vagyis a Maros déli oldalán, három településen élnek szerbek: Szőregen, Deszken és Újszentivánon, a Marostól északra pedig Magyarcsanádon és Battonyán. Bár e két utóbbi földrajzilag nem a Bánáthoz tartozik, valamennyi felsorolt település szerb lakossága a *šumadija-vajdasági* nyelvjárás bánáti tájszólását beszéli. Ez azt jelenti, hogy – kisebb eltérésekkel – *új-što* hangsúlyrendszerű, *e-ző* tájszólásokról van szó. A bánáti tájszólás azonban nem teljesen egységes, s a dialektológia két fő típusát különbözteti meg: a *kikindait* és a *temesit*. A két típus közötti különbség a magyarországi részekén is kimutatható. Míg a három bánáti település egyértelműen a kikindai típushoz sorolható, Magyarcsanád tájszólása pedig átmenetet képez, a battonyai szerb tájszólás túlnyomóan a temesi típus jegyeit viseli magán. Ennek megfelelően, itt a hangsúlyrendszer csak jobbra, de nem teljesen követi az *új-što* innovációt, s gyakran találkozunk régi típusú hangsúlyokkal. Mindezek, s az itt fel nem sorolt nyelvjárási jellegzetességek is megfelelnek a szóban forgó települések földrajzi elhelyezkedésének, a határon túli szerb tájszólásokhoz való kapcsolódásuknak.

Budapesttől északra és délre több településen is élnek szerbek. Ezek tájszólása, Csobánkát kivéve, a *šumadija-vajdasági* nyelvjárás, ezen belül is a *vajdasági* alcsoport részét képezi, de egy olyan jellegzetes nyelvi jelenséggel, amely megkülönbözteti őket a bánáti, bácskai és szerémségi tájszólásoktól, bár kétségtelenül ez utóbbiakhoz állnak a legközelebb.

A csoport legdélibb települése Dunapentele, a mai Dunaújváros ófaluja, majd a Duna jobb partján észak felé haladva Rácalmás és Százhalombatta következik. A Duna túlpartján, a Csepel-szigeten található Szigetcsép, Lórév és Ráckeve. A Ráckeven élő néhány szerb család közül egy sem őslakos, hanem későbbi betelepülő, így ez a település nyelvjárási szempontból érdektelen.

Budapesttől, pontosabban Budától északra ezt a tájszólást Budakalászon és Pomázon beszélik. A szentendrei szerbek városias nyelvezete kissé eltér az előbbiektől, s tanulmányozása más megközelítést igényelne. Ugyanez vonatkozik a régi budai és pesti szerbek ma már alig található utóaira.

Azzal, hogy a Budapest környéki szerb tájszólást a *šumadija-vajdasági* nyelvjáráshoz soroltuk, kimondtuk, hogy *új-što* hangsúlyrendszerű *e-ző* tájszólásról van szó. A hangsúlybeli kisebb ingadozások elhanyagolhatók, néha a beszélőtől is függenek, az *e-zéstől* való eltérések azonban érdekesekek, s bizonyos következtetésekre adnak lehetőséget. Egyes szavakban ugyanis a fentebb felsorolt települések szerb lakossága, Dunapentelét leszámítva, következetesen *je-ző* alakokat használ, de csak egy bizonyos kategóriában, az úgynevezett *legújabb vagy kelet-hercegovinai* jésítés esetében. Ez a jésítés csak részben elfogadott az irodalmi nyelv *ije-ző* változatában, mint például a *dolje, koljeno, ljeto, proljeto, voljeti* (*e-ző* változatban: *dole, koleno, leto, proletos, voleti*) példákban, ahogy ezek a Budapest környéki szerb településeken is hangzanak, míg a *čerat, čev sam, ode, onde, nide, sedela, videti* (terati, hteo sam, ovde, onde, nigde, sedela) stb. típusú jésítés gyakori ugyan Kelet-Hercegovinában, Montenegróban, Boszniában, s másutt is a dinári részeken, de csak nyelvjárási szinten. Az a tény, hogy ezek a *je-ző* alakok a Budapest környéki szerbek tájszólásában következetesen, bár településenként kisebb eltérésekkel, használatosak, mindenképpen arra utal, hogy itt az *e-ző* és az *ije-ző/je-ző* nyelvváltozat keveredése történt, a kérdés csak az, hogy hogyan. A lehetséges magyarázat az, hogy a török hódoltság idején idetelepített szerb lakosság ugyanúgy dinári, vagy legalábbis túlnyomóan dinári eredetű volt, mint Baranyában, Tolnában és Somogyban, s az *ije-ző* nyelvváltozatot beszélték, míg az 1690. évi betelepülők Szerbiából, a *šumadija-vajdasági* nyelvjárási területről érkeztek. A két nyelvjárási keveredéséből az utóbbi került ki győztesen, de a másik, a *kelet-hercegovinai* nyelvjárási bizonyos elemei megmaradtak.

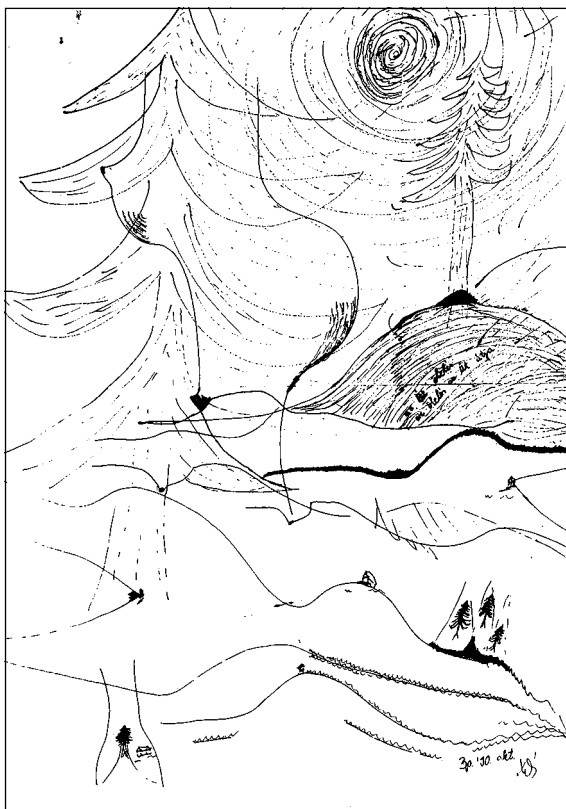
A Pomáztól csak néhány kilométerre fekvő Csobánka szerb tájszólása Magyarországon egyedülálló. Bár az idők folyamán a szomszédos Pomáz tájszólása erősen hatott a csobánkai szerbek nyelvhasználatára, a tájszólás egyértelműen a *koszovó-reszavai* nyelvjáráshoz tartozik. Ez elsősorban a régebbi *što* hangsúlyrendszerben nyilvánul meg, de egy sor más nyelvi jelenség is erre a nyelvjárási utal. Egyetlen példát hoznék, amely a tájszólás változását is illusztrálja. A hangsúly helyét vastag betűvel jelzem. Aleksandar Belić professzor 1910-ben megjelent rövid dialektológiai leírásában Csobánkán a *star* (öreg) melléknév középfoka még *stareji* formában szerepel, míg magam 1974-ben már a *stariji* alakot jegyeztem. Ha ezeket összehasonlítjuk a *stariji* irodalmi (és egyben a *šumadija-vajdasági* nyelvjárási) alakokkal, látható, hogy a hangsúly 1974-ben is a régi helyén maradt, de az *e* magánhangzót *i* magánhangzó váltotta föl.

Baranyában az 1970-es évek közepén az alábbi településeken találtam szerb nemzetiségű lakosokat s végeztem nyelvjárási gyűjtést: Mohács, Lippó, Magyarbóly, Bezedek, Majs, Sárook, Villány, Illocska, Beremend, Dunaszekcső, Somberek, Borjád, Nagybudmér, Töttös (régebben Ráctöttös), Erdősmecke (azelőtt Rácmecske). Valamennyi felsorolt településen és a Tolna megyei Medinán a szerb lakosság a *kelet-hercegovinai* nyelvjárást, illetve annak tájszólási változatát beszéli. Ez azt jelenti, hogy *új-što* hangsúlyrendszerű *ije-ző/je-ző*

nyelvjárásról van szó. A Tolna megyei Medina tájszólása ettől csak annyiban tér el, hogy mind a hosszú, mind a rövid *jat* reflexe *je* lesz. A korábban már leírt példákkal élve, a baranyai településeken a széna *sijeno*, a leány *djevojka* lesz. Ezzel szemben Medinán a *sijeno* helyett *sjeno* alakot találunk. Egyebekben a medinai tájszólás a baranyai csoporthoz sorolható.

Végezetül a hercegszántói szerbek tájszólásáról annyit mondanék, hogy ez alapjában megegyezik az ottani sokácok (újabb keletű elnevezéssel sokác-horvátok) tájszólásával, és az úgynevezett *Száva menti i-ző* nyelvjáráshoz tartozik. Hangsúlyrendszere régebbi *što* jellegű, de azért előfordulnak emelkedő hangsúlyok is, s meglehetősen gyakran hallható egy dallamos hangsúly, az úgynevezett *akut* is. Ami a *jat* reflexeit illeti, ez egy tipikus *i-ző* nyelvjárás, viszonylag ritkán előforduló *e-ző* eltérésekkel. A fentebbi példákkal élve, a széna itt *sino*, a leány *divojka* változatban hallható. A ritka kivételek közül megemlíteném a *čovek* (ember) főnevet, amely *i-ző* tájszólásban *čovik* lenne, s előfordult néhány szó, amelyeket mindkét változatban hallani.

A magyarországi szerbek nyelvjárásai lényegében alátámasztják történelmi ismereteinket eredetükről, sőt néha ki is egészítik azokat. Nevezetesen, írott források hiányában a nyelvjárás sokat elmond arról, hogy egy-egy népcsoport a középkori Szerbia, illetve a szerb nyelvterület mely részéről származik.

AZ ÚT ÖLELÉS, AZ ÖLELÉS AZ ÚT ÚTJA